

Józefcki, Jan

Szkic dziejów parafii mszczonowskiej (XIV-XVIII w.)

Rocznik Mazowiecki 12, 199-210

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jan Józefcki

Szkic dziejów parafii mszczonowskiej (XIV–XVIII w.)

Miejscowość Mszczonów należy do najstarszych znanych punktów osadniczych zachodniego Mazowsza. Pojawia się w źródłach historycznych w 1245 r., kiedy książę Konrad I wystawił tutaj dokument, którym w obecności swych synów, potwierdził nadanie wsi Chotla dla klasztoru w Miechowie¹.

Oczywiście jest to wiadomość przypadkowa i nie można na jej podstawie ustalić daty założenia osady. Na pewno jednak XIII-wieczny Mszczonów nie miał ciągłości osadniczej z odkrytą niedawno osadą z okresu kultury trzcinieckiej (około 1600 lat p.n.e.), położoną na gruntach miejskich w pobliżu wsi Pogorzalki².

W jakich okolicznościach doszło do wystawienia dokumentu w Mszczonowie, w głuchej puszczy, której rozmiary niewiele zmniejszyły się do XVIII wieku; nie wiadomo. Można postawić hipotezę, że w XIII wieku Mszczonów spełniał podobną rolę jak Wiskitki, tj. znajdował się tutaj dworek książęcy, z którego książęta mazowieccy korzystali w czasie polowań w rozległych okolicznych puszczech. W czasie jednego z takich pobytów zredagowano i wystawiono wspomniany wyżej dokument, którego treść przetrwała do naszych czasów dając świadectwo istnienia osady.

Od pierwszej wzmianki przez kilkadziesiąt lat nazwa Mszczonów nie pojawiła się w dokumentach. Dopiero w 1324 r. książę Siemowit II w dokumencie wystawionym w Rawie, bez daty dziennej, podał do wiadomości, że za zgodą i wolą swego kapelana, proboszcza mszczonowskiego Guntera, dokonał zamiany z kościołem mszczonowskim, od którego przejął wieś Gzdów należącą do jego uposażenia, w zamian za ekwiwalentną pod względem wartości jak i obszaru, część wsi Mszczonów³.

Jest to bardzo ważna wiadomość, gdyż po raz pierwszy w źródłach historycznych został wymieniony kościół w Mszczonowie, który w przyszłości odebrał bardzo ważną rolę w dziejach tej miejscowości.

¹ *Codex diplomaticus et commemorationum Masoviae generalis*, wyd. J. Kochanowski, Warszawa 1919, nr 461.

² M. Letkiewicz, *Mszczonów starszy od Biskupina*, „Merkuriusz Mszczonowski”, 1998, nr 40, s. 15-16.

³ *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza. Dokumenty z lat 1248-1355*, Wyd. J. Sulowska-Kuraś, S. Kuraś, Wrocław 1989, nr 172.

Potwierdzenie tej zamiany przez proboszcza Guntera i jego następcę Mikołaja zostało wystawione dopiero dwa lata później. Proboszcz Gunter stwierdził, że zamiana została dokonana za wolą i zgodą obustronną, gdyż wieś Gzdów leżała daleko od kościoła co stwarzało problemy i przeszkody w jej zarządzaniu⁴.

Podobna sytuacja miała miejsce wcześniej w 1316 r., kiedy tenże książę potwierdził wcześniejsze przywileje jeżowskiej prepozytury klasztoru benedyktynów w Lubiniu, ale w zamian otrzymał od opata lubińskiego Pawła i prepozyta jeżowskiego Benedykta, wieś Krosnowę. Jan Długosz nie krył oburzenia, pisząc o tej transakcji, że za potwierdzenie przywilejów jak na targu, książę Siemowit II otrzymał nadmierne wynagrodzenie⁵.

Biorąc pod uwagę, że w pobliżu wsi Gzdów znajdowały się puszcze książęce oraz wieś Korabiewice, można przypuszczać, że przez powyższą zamianę książę chciał „zaokrąglić” swe posiadłości. Być może taki właśnie był charakter tej transakcji, a jak się wydaje proboszczowie mszczonowscy traktowali ją jako chwilową i tolerowali do śmierci księcia Siemowita II. Po jego śmierci w 1345 r. ponownie zajęli wieś Gzdów traktując ją jak swoją własną, a przy okazji zatrzymali również grunty nadane im w Mszczonowie.

O takim właśnie przebiegu zdarzeń świadczy dokument księcia Siemowita III wystawiony 22 III 1377 r. Książę zaświadcza w nim, że wieś Gzdów należąca niegdyś do kościoła w Mszczonowie, wysłuchawszy fałszywych informacji i będąc w błędzie, oderwał od kościoła mszczonowskiego w czasach gdy jego proboszczem był Piotr Masa. Jego następca proboszcz Marcin przedstawił mu jednak prawa kościoła do tej wsi i dowiódł ich, a on w oparciu o te dowody i świadectwa ludzi starszych mieszkających w pobliżu, zwrócił wieś Gzdów kościołowi w Mszczonowie. Przy okazji jednak rozpoznawszy dokładnie sprawę, unieważnił umowę zawartą w 1324 r. i odebrał grunty w Mszczonowie nadane za powyższą wieś⁶. Już jednak w tymże roku (5 maja) dokumentem wystawionym w Wyszogrodzie książę Siemowit III ponownie nadał kościołowi mszczonowskiemu place i dom oraz dwa łany ziemi w Mszczonowie, które legował kościołowi Prandota, mieszczanin mszczonowski i właściciel wsi Gurba⁷.

Stereotypowe i sformalizowane treści dokumentów nie pozwalają na wyjaśnienie do końca istoty tych zamian, rzucają jednak pewne światło na położenie Mszczonowa. Być może grunty odebrane w 1377 r. kościołowi, a położone w Mszczonowie, były księciu niezbędne w związku z lokowaniem miasta, o którym to fakcie pierwszą wiadomość przynosi właśnie dokument z 22 III 1377 r.

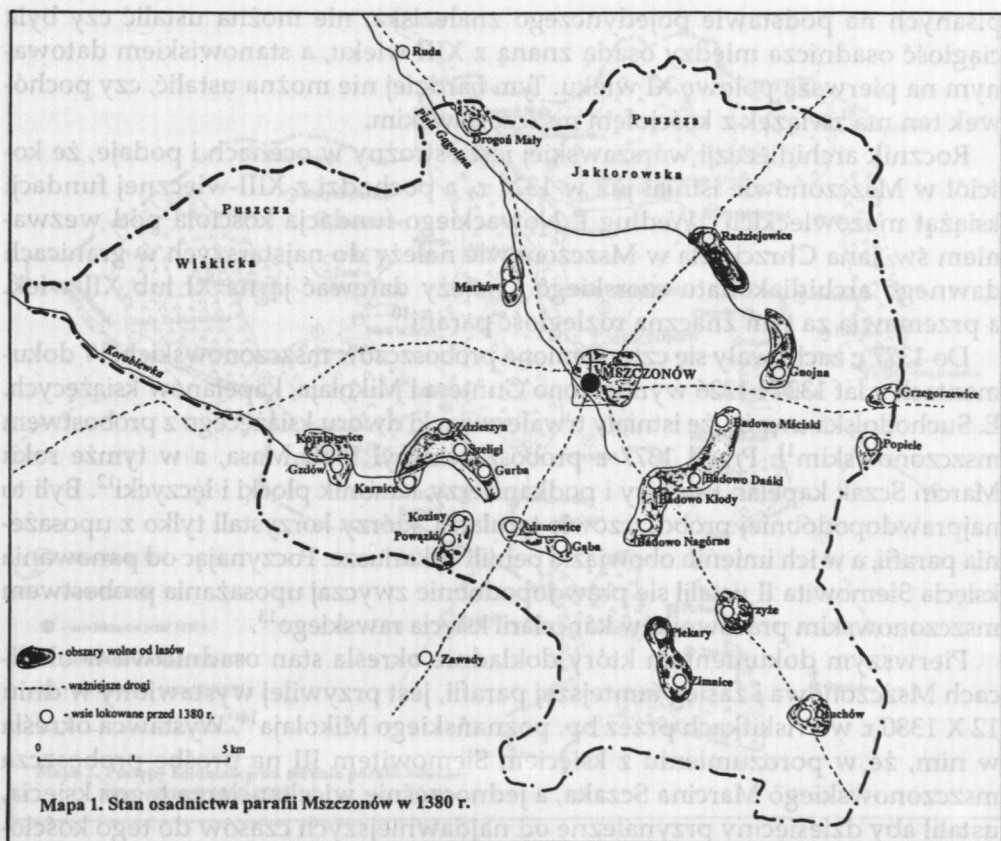
Do 1380 r. na terenie parafii Mszczonów w źródłach historycznych znane są tylko trzy miejscowości: Mszczonów, Gzdów i Gurba, jednak punktów osadniczych było na pewno znacznie więcej. Głównym czynnikiem rozwoju Mszczonowa i jego awansu do rangi miasta, było położenie na szlaku drogowym

⁴ Ibidem, nr 185.

⁵ *Jana Długosza roczniki albo kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, Warszawa 1975, ks. IX, s. 61.

⁶ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, wyd. I. Zakrzewski, Warszawa 1879, t. 3, nr 1735.

⁷ Ibidem, nr 1737.

Stan osadnictwa parafii Mszczonów w 1380 r.

z Czerska i Grójca, przez Sochaczew do Płocka. Od utworzenia księstwa rawskiego i przeniesienia kasztelanii z Białej do Rawy, coraz większego znaczenia nabierała również droga z Rawy do Sochaczewa przez Mszczonów. Od Mszczonowa do Wiskitek trakt przecinał pas podmokłych puszczy ciągnący się równoleżnikowo od Łęczycy do Jazdowa. Rzeczki płynące przez puszczy z południa na północ były zbyt płytkie i szeroko rozlane, aby mogły służyć jako drogi wodne. Ponieważ jednak takie drogi były konieczne, wytyczano je przez podmokłe lasy korzystając z suchszych wzniesień. W średniowieczu znane były przynajmniej dwa takie przejścia: jedno na linii Skierniewice — Bolimów, lewym wyższym i suchszym brzegiem Rawki, drugie na odcinku Mszczonów — Wiskitki.

Podobnie jak nie znamy daty założenia osady Mszczonów, nie wiemy również kiedy wzniesiono tutaj pierwszy kościół. Odkryty w 1996 r. w Mszczonowie przy ul. Cmentarnej szkielet kobiety archeologów na podstawie znalezionych przy nim ozdób datują na lata 1000-1050⁸. Niestety przy braku źródeł

⁸ A. Kosiorek, *Wczesnośredniowieczny pochówek szkieletowy w Mszczonowie*, „Żyrardowski Rocznik Muzealny”, 1996, R. 4, nr 5, s. 5-6.

pisanych na podstawie pojedynczego znaleziska, nie można ustalić czy była ciągłość osadnicza między osadą znaną z XIII wieku, a stanowiskiem datowanym na pierwszą połowę XI wieku. Tym bardziej nie można ustalić, czy pochówek ten ma związek z kościołem mszczonowskim.

Rocznik archidiecezji warszawskiej jest ostrożny w ocenach i podaje, że kościół w Mszczonowie istniał już w 1324 r., a pochodzi z XIII-wiecznej fundacji książąt mazowieckich⁹. Według J. Nowackiego fundacja kościoła pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela w Mszczonowie należy do najstarszych w granicach dawnego archidiakonatu czerskiego i należy datować ją na XI lub XII wiek, a przemawia za tym znaczna rozległość parafii¹⁰.

Do 1377 r. zachowały się cztery imiona proboszczów mszczonowskich. W dokumentach z lat 1324 i 1326 wymieniono Guntera i Mikołaja, kapelanów książęcych. E. Suchodolska uważa, że istniały trwale związki dworu książęcego z probostwem mszczonowskim¹¹. Przed 1377 r. proboszczem był Piotr Masa, a w tymże roku Marcin Szczak kapelan książęcy i podkanclerzy, kanonik płocki i łęczycki¹². Byli to najprawdopodobniej proboszczowie tytularni, którzy korzystali tylko z uposażenia parafii, a w ich imieniu obowiązki pełnili wikariusze. Poczynając od panowania księcia Siemowita II ustalili się prawdopodobnie zwyczaj uposażania probostwem mszczonowskim pracowników kancelarii księcia rawskiego¹³.

Pierwszym dokumentem który dokładnie określa stan osadnictwa w okolicach Mszczonowa i zasięg tamtejszej parafii, jest przywilej wystawiony w dniu 12 X 1380 r. w Wiskitkach przez bp. poznańskiego Mikołaja¹⁴. Wystawca określa w nim, że w porozumieniu z księciem Siemowitem III na prośbę proboszcza mszczonowskiego Marcina Szczaka, a jednocześnie wicekanclerza tegoż księcia, ustalił aby dziesięciny przynależne od najdawniejszych czasów do tego kościoła, łaskawie mu potwierdzić. Wystawca dokumentu zaznacza, że przedtem zasięgnął opinii od mieszkańców Mszczonowa od dawna tam zamieszkałych, a także od zarządców, służby i sług kościelnych i na tej podstawie określił granice parafii oraz miejscowości do niej należące. Oprócz miasta Mszczonowa w przywileju wymieniono 31 wsi. Wsie Badowo nie zostały wymienione wszystkie z nazw, lecz określone ogólnie jako „omnes Badowo”, przyjmując że podobnie jak w późniejszych latach były one cztery. Sześć wsi należy odliczyć, gdyż wprawdzie płaciły dziesięciny proboszczowi mszczonowskiemu, jednak nie potwierdzono ich w grupie wsi „przyległych do kościoła mszczonowskiego z racji istnienia parafii”. Były to: Zawady na terenie parafii Chojnata, Kozłowice na terenie parafii Wiskitki oraz Bieliny, Czerniewo, Potycz i Petrykozy leżące

⁹ *Rocznik archidiecezji warszawskiej*, Warszawa 1958, s. 336.

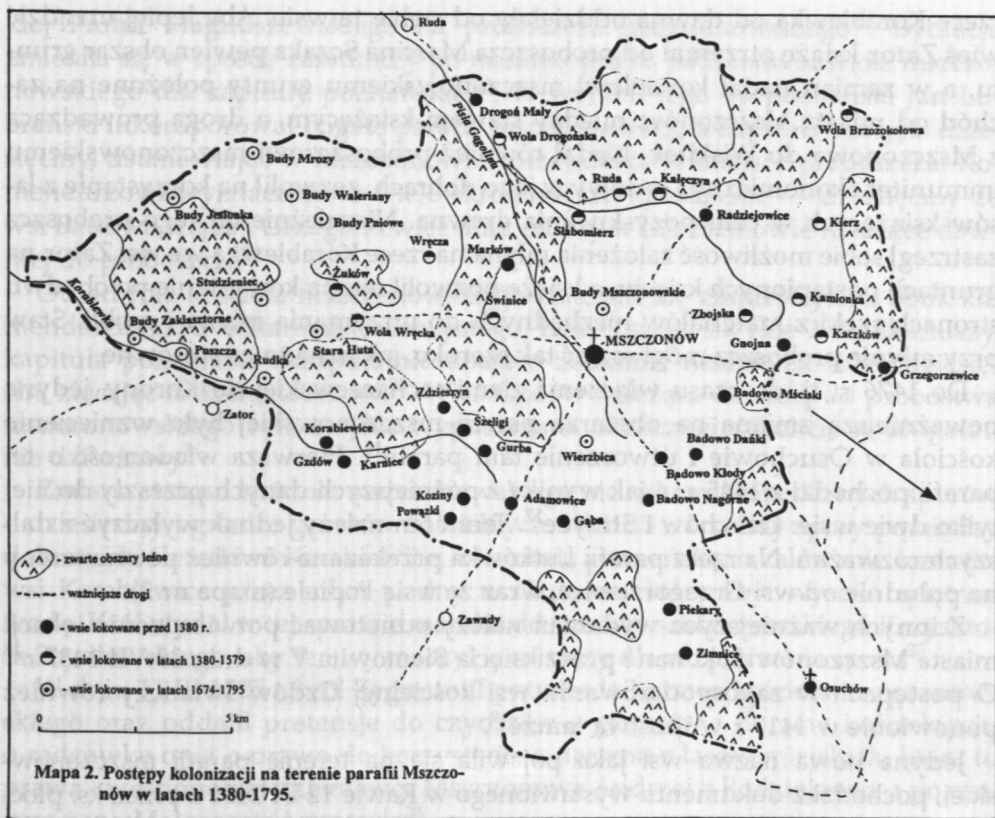
¹⁰ J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Toruń 1964, t. 2, s. 525.

¹¹ E. Suchodolska, *Kancelarie na Mazowszu w latach 1248-1345*, Warszawa 1977, s. 138.

¹² *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem mundum edita et tabularii Vaticani deprompta, collecta ac seria chronologica disposita*, Wyd. A. Theiner, Rzym 1860, t. 1, s. 747.

¹³ E. Suchodolska, op. cit. s. 94-96.

¹⁴ KDW, t. 3, nr 1781.

Postępy kolonizacji na terenie parafii Mszczonów w latach 1380-1795

poza księstwem rawskim. Nie wymieniono wsi Mszczonów, z czego wynika, że od chwili lokacji miasto Mszczonów całkowicie wchłonęło dawną wieś i jej grunty.

Na terenie parafii Mszczonów znajdowały się więc 24 wsie, a były to: Adamowice, cztery wsie Badowo (Górne, Kłody, Mściski i Dańki), Drogoń Mały, Gnojna, Gąba, Grzegorzewice, Gurba, Gzdzów, Karnice, Korabiewice, Koziny, Marków, Osuchów, Piekary, Popiele, Powązki, Radziejowice, Strzyże, Szeligi, Zdzieszyn i Zimnice (mapa nr 1). W dokumencie zastrzeżono również, że do parafii mszczonowskiej będą należały również te wsie, które w przyszłości zostaną założone na jej terenie.

W tym miejscu wspomnieć należy o książęcej wsi Zator leżącej w pobliżu wsi Gzdzów, której nie wymieniono w dokumencie z 12 X 1380 r., z czego wynika, że nie należała do parafii mszczonowskiej, jednak leżała na jej granicy. W przywileju z 24 XII 1381 r. książę Siemowit IV zatwierdził kolejną zamianę gruntów z proboszczem mszczonowskim, a rzecz dotyczyła terenów pomiędzy wsią kościelną Gzdzów i książęcą Zator¹⁵. Wg przywileju stare granice od brodu na

rzece Korabiewka od dawna oddzielały od siebie te wsie. Aby lepiej urządzić wieś Zator, książę otrzymał od proboszcza Marcina Szczaka pewien obszar gruntu, a w zamian nadał kościołowi mszczonowskiemu grunty położone na zachód od miasta Mszczonów, między stawem książęcym, a drogą prowadzącą z Mszczonowa do Wiskitek. Nadał również proboszczowi mszczonowskiemu immunitet ekonomiczny i sądowy w jego dobrach, zezwolił na korzystanie z lasów książęcych w celu pozyskiwania drewna. Niezależnie od tego proboszcz zastrzegł sobie możliwość założenia młyna na rzece Korabiewka we wsi Zator, na gruntach odstąpionych księciu, a książę pozwolił mu na korzystanie po obydwu stronach rzeki z materiałów niezbędnych do utrzymania młyna i grobli. Staw przy młynie proboszcz mógł rozlać tak szeroko, jak uzna to za stosowne.

Do 1476 r., tj. do czasu włączenia ziemi sochaczewskiej do Korony, jedyną poważniejszą zmianą na obszarze parafii mszczonowskiej było wzniesienie kościoła w Osuchowie i utworzenie tam parafii¹⁶. Pierwsza wiadomość o tej parafii pochodzi z 1445 r., a jak wynika z późniejszych danych przeszły do niej tylko dwie wsie: Osuchów i Strzyże¹⁷. Teren ten należy jednak wyłączyć z dalszych rozważań. Na rzecz parafii Lutkówka przekazano również pewne tereny na południe od wsi Grzegorzewice, wraz ze wsią Popiele (mapa nr 2).

Z innych ważniejszych wydarzeń należy odnotować potwierdzenie lokacji miasta Mszczonów dokonane przez księcia Siemowita V w dniu 28 VII 1437 r.¹⁸ O postępach w zagospodarowaniu wsi kościelnej Gzdów świadczy również ponowienie w 1417 r. wójtostwa tamże¹⁹.

Jedyna nowa nazwa wsi jaka pojawiła się na terenie parafii mszczonowskiej, pochodzi z dokumentu wystawionego w Rawie 12 IX 1451 r. przez ks. płockiego Władysława I, nadającego ziemię sochaczewską jako oprawę dla księżnej Anny. Obok innych wsi książęcych wymieniono również wieś Żuków²⁰.

W końcu XV wieku rozległa parafia mszczonowska wymagała obsady kilku księży, a proboszcz mszczonowski przerastał znaczeniem swych sąsiadów. Jeszcze w 1470 r. proboszcz Paweł występował jako kanclerz księżnej sochaczewskiej Anny²¹. Jest to ostatni ślad znaczenia proboszczów mszczonowskich pełniących rozliczne funkcje w kancelarii książąt mazowieckich.

Od czasu włączenia Mszczonowa wraz z ziemią sochaczewską do Korony, prawo patronatu kościoła mszczonowskiego przypadło królom polskim jako właścicielom miasta. Śladem tego jest nominacja w 1484 r. kleroika diecezji płockiej

¹⁵ Ibidem, nr 1797.

¹⁶ J. Nowacki, op. cit. s. 528.

¹⁷ *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym opisana przez Adolfa Pawińskiego*, „Źródła Dziejowe”, 1892, t. 16, *Mazowsze*, t. 5, s. 149.

¹⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Księgi Kanclerskie (dalej: KK), sygn. 25, k. 415-439.

¹⁹ Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu (dalej: AAPO), Acta Episcopalia (dalej: AE), Acta Andreae Opaleński episcopi Posnaniensis, sygn. 22, k. 30-31.

²⁰ *Iura Masoviae terrestria*, opr. J. Sawicki, Warszawa 1973, t. 1, nr 98.

²¹ A. Swieżawski, *Wcielenie ziemi sochaczewskiej do Korony (1476 r.)*, „Przegląd Historyczny”, t. 67, 1976, z. 3, s. 361.

kiej Piotra Magnuszewskiego na proboszcza mszczonowskiego²². Sytuacja zmieniła się w sposób zasadniczy po nadaniu prawa patronatu kościoła mszczonowskiego dla kapituły poznańskiej²³. W wyniku tego bp poznański Jan Lubrański inkorporował bogatą parafię mszczonowską, a kapituła przejęła dziesięciny, ustanawiając w Mszczonowie komendarza w miejsce proboszcza. Komendarzowi wyznaczono o wiele skromniejsze uposażenie — dziesięciny ze wsi Badowo, Gąba i Grzegorzewice oraz grunty w Mszczonowie należące dawniej do proboszcza²⁴.

Odtąd rola kościoła mszczonowskiego znacznie się zmniejszyła, a obok komendarza, czyli wikariusza wieczystego, było jeszcze zwykle 2-3 wikariuszy. Kapituła poznańska skrupulatnie dbała o zbieranie należnych sobie dziesięcin, zlecając to komendarzowi²⁵. Wieś Gzdów należąca dawniej do probostwa mszczonowskiego była zwykle wypuszczana okolicznej szlachcie w długoletnie dzierżawy²⁶.

Zmiana statusu kościoła mszczonowskiego nie zahamowała licznych sporów o dziesięciny i granice gruntów kościelnych. W 1523 r. wynikły spory pomiędzy dobrami królewskimi Korabiewice, a kapitułą poznańską, o zalewanie terenów wsi Korabiewice przez młyn wodny w Gzdowie, który zbyt wysoko spiętrzał wodę. Król wydał w tej sprawie mandat do starosty sochaczewskiego Krzysztofa Szydłowskiego, aby ten wyznaczył komisarzy dla rozpatrzenia sporu²⁷.

W dniu 11 III 1525 r. król Zygmunt I potwierdził prawa kościoła mszczonowskiego oraz oddalił pretensje do czynszów z gruntów i domów kościelnych, o sadzawkę oraz o prawo do korzystania z drewna z lasów miejskich, które to prawa kwestionował dzierżawca Mszczonowa Andrzej z Radziejowic, a po nim jego żona Małgorzata i synowie²⁸.

Kapituła poznańska traktowała parafię mszczonowską jako źródło dochodów i nie pozwalała na jej podział na mniejsze jednostki, mimo wzrostu liczby wsi rozrzuconych na znacznym obszarze. Przejmując jednak dochody parafii kapituła przejęła również ciężar utrzymania budynku kościelnego i jego wyposażenia. Budynek kościelny był stary, murowany jeszcze w czasach księstwa rawskiego, systematycznie wymagał remontów, toteż w aktach kapituły są częste wzmianki na ten temat. M.in. w 1540 r. przeprowadzono remont dachu²⁹. Ponowny remont dachu odnotowano w roku 1567³⁰, a w 1586 r. remont całego budynku i domów parafialnych³¹. W czasie wizytacji parafii w 1603 r. przez

²² *Matricularum Regni Poloniae summaria*, wyd. T. Wierzbowski (dalej: MRPS), Warszawa 1905, cz. I, nr 1635

²³ AGAD, Metryka Koronna, sygn. 21, k. 219.

²⁴ AAPO, Visitatio Archidiaconatus Varsaviensis et coll. B. Mariae Magd. Posnaniensis 1598-1603, sygn. I, k. 115-116.

²⁵ Ibidem, Zbiór dokumentów papierowych (dalej: Zb. dok. pap.), sygn. LXXIV/3.

²⁶ Ibidem, sygn. LXXIV/4.

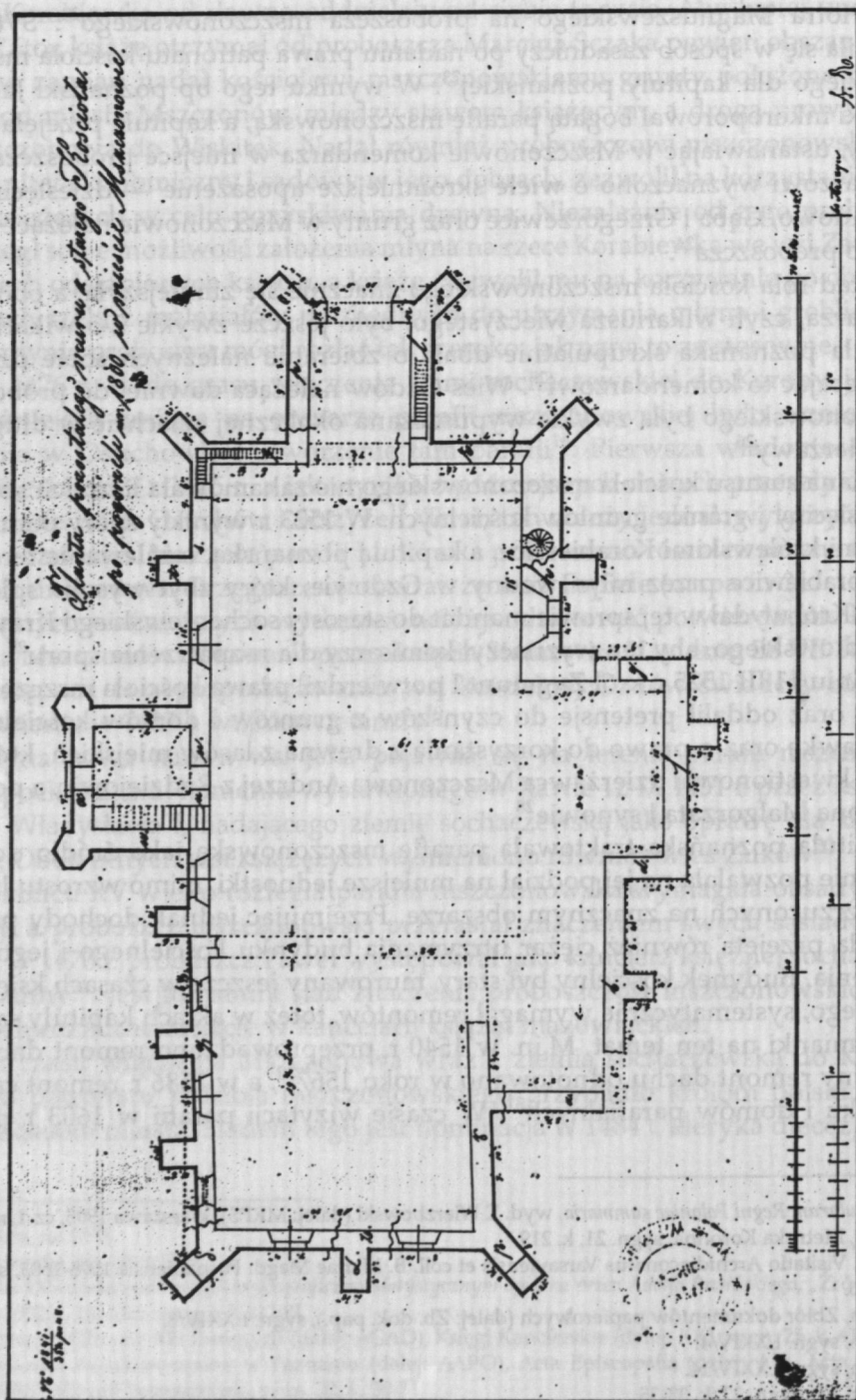
²⁷ Ibidem, sygn. LXXIV/14.

²⁸ Ibidem, AE, sygn. 22, k. 33-35.

²⁹ Ibidem, Akta Kapituły Poznańskiej, Acta Capituli Posnaniensis XI 1549-1548, sygn. 41, k. 21.

³⁰ Ibidem, Acta Capituli Posnaniensis XIV 1560-1567, sygn. 44, k. 264.

³¹ Ibidem, Zb. dok. pap., sygn. LIV/1.

Plan fundamentów kościoła parafialnego w Mszczonowie spalonego w 1800 r.
Źródło: Archiwum Archidiecezjalne w Warszawie

biskupa W. Goślickiego odnotowano w księdze wizytacji zły stan budynku kościoła. W kościele po pożarze który miał miejsce przed kilku laty, mury były tak słabe, że wymagały drewnianych podpór³².

Na przedmieściu przy drodze do Grójca znajdował się kościół drewniany pod wezwaniem św. Wawrzyńca, zbudowany wkrótce przed wizytacją z 1603 r. Posiadał on niewielkie oddzielne uposażenie w dziesięciny³³.

Z braku potwierdzeń lokacji nie jesteśmy w stanie określić jak przebiegał proces powstawania nowych wsi. Dopiero spisy podatkowe z drugiej połowy XVI wieku pozwalają na porównanie zmian w sieci osadnictwa jakie zaszły od 1380 r. Według wykazu podatkowego z 1579 r. z 22 miejscowości istniejących w 1380 r. na terenie parafii mszczonowskiej, brakuje tylko wsi Popiele, która w bliżej nieustalonym czasie przeszła do parafii Lutkówka, stara sieć wsi nadal jednak liczyła 22 miejscowości, gdyż dodać należy wieś książęcą Żuków, której nie wymieniono w dokumencie bp. Wojciecha.

Obok tych „starych” wsi w latach 1380–1579 założono następujące nowe³⁴:

- w dobrach rodziny Radziejowskich: Kamionka, Kierz, Ruda, Zbojska i Wola Brzozokołowa;
- jako wieś szlachty zaściankowej: Kaczków;
- w pozostałych dobrach szlacheckich: Kałęczyn, Słabomierz, Świnice, Wręcza, Wola Wręcka, Wola Drogońska.

Ogółem obszar gruntów ornych i wielkość wsi w parafii mszczonowskiej nie przedstawiały się imponująco. Własność królewska obejmowała 18 łąnów w mieście Mszczonów i 19 we wsi Korabiewice. W wykazie pominięto wieś Żuków która w 1564 r. miała 8 łąnów gruntów ornych³⁵. Łącznie więc do króla należało 45 łąnów.

Własność kościelną stanowiło 12 łąnów we wsi Gzdów i ok. 6 łąnów w Mszczonowie, łącznie ok. 18 łąnów.

Dobra radziejowickie obejmowały 6 wsi w których łącznie było 27 łąnów ziemi. Wieś Karnice miała 1,1 łąna szlacheckiego i 1,5 łąna szlachty zaściankowej. Pozostałe wsie należały do szlachty — 4 wsie miały jednego właściciela, 3 wsie miały dwóch, a 5 wsi po trzech właścicieli. Największa wieś szlachecka Świnice miała 8 łąnów. A największa wieś szlachty zaściankowej Gąba 6,5 łąna, ale liczyła aż 22 gospodarstwa.

Od końca XVI wieku do upadku Rzeczypospolitej zasadnicza sieć osadnicza parafii mszczonowskiej nie uległa większym zmianom. Mimo zniszczeń wojennych z lat 1655–1657 w czasie wojny polsko-szwedzkiej i spadku liczby ludności, większość wsi w 1674 r. istniała nadal. Wykaz podatku pogłównego z tego

³² J. Łukaszewicz, *Krótki opis historyczny kościołów parochialnych w dawnej diecezji poznańskiej*, Poznań 1863, t. 3, s. 226.

³³ B. Woźniak, *Miasto i ludność w XVII i XVIII wieku*, „Wiadomości Mszczonowskie”, 1994–1995, nr 12–1, s. 16.

³⁴ *Polska XVI wieku*, op. cit., s. 147–148 i 155–158.

³⁵ *Lustracje województwa rawskiego 1564 i 1570 roku*, wyd. Z. Kędzierska, Warszawa 1959, s. 46.

roku wymienia następujące miejscowości³⁶: Mszczonów oppidum (230 zł), Osuchów (94 zł), Radziejowice (59 zł), Korabiewice (49 zł), Wręcza (44 zł), Grzegorzewice (42 zł 15 gr), Świnice i Marków (42 zł), Korytów (40 zł), Wólka Wręcka (40 zł), Karnice (34 zł 15 gr), Żuków (33 zł), Słabomierz (32 zł), Gurba (30 zł 15 gr), Badowo Nagórne (28 zł 15 gr), Gzdów (28 zł), Wólka Radziejowicka (25 zł), Kierz (25 zł), Gąba (24 zł 15 gr), Zbojska (24 zł), Gnojna (24 zł), Zdieszyn (23 zł 15 gr), Strzesze (23 zł), Badowo Kłody (23 zł), Kamionka (22 zł), Zimnice (22 zł), Badowo Mściski (21 zł), Badowo Dańki (20 zł 15 gr), Piekary (20 zł 15 gr), Kaczków (6 zł), Adamowice (6 zł), Szeligi (5 zł), Koziny seu Powązki (3 zł 15 gr).

W porównaniu do 1579 r. na terenie tym można zaobserwować pewne zmiany. Zanikła miejscowość Drogoń Mały, którą można zidentyfikować z Korytówem, Wola Markowska to nowa nazwa Woli Drogońskiej, a nazwa Wola Radziejowicka zastąpiła Wolę Brzozokolową.

Pewne ożywienie akcji osadniczej przyniosła dopiero 2 poł. XVIII wieku, a nowe wsie powstawały głównie na terenie puszczy królewskich: Jaktorowskiej i Korabiewickiej. Jeszcze lustracja dóbr królewskich z 1765 r. wymienia tylko jedną nową wieś — Budy Waleriańskie, liczące 4 domy³⁷. Już jednak kolejna lustracja z 1789 r. wymienia w granicach parafii mszczonowskiej następujące nowe wsie (wg nazw obecnych)³⁸: Budy Zaklasztorne, Jesionka, Mrozy, Pniewy, Budka, Stara Huta, Studzieniec, Waleriany, Wólka. Wszystkie te wsie powstały w północno-zachodniej części parafii na słabych, piaszczystych glebach i nie były duże, gdyż liczyły od 3 do 8 gospodarstw.

Na gruntach miasta Mszczonowa w miejscu wykarczowanych lasów powstała wieś Budy Mszczonowskie. Mimo, że nie zachowały się żadne dokumenty dotyczące jej założenia³⁹, to jednak na pewno powstała ona po 1765 r., bowiem lustracja przeprowadzona w tymże roku nic o niej nie wspomina. Pierwsza wiadomość o istnieniu Bud Mszczonowskich pochodzi z kolejnej lustracji z 1789 r.⁴⁰. Wieś ta w drugiej połowie XIX wieku ulegnie podziałowi na Budy Mszczonowskie, Wymysłów i Sosnowicę.

Teren parafii mszczonowskiej do końca XVIII wieku nie uległ zmniejszeniu, o co skutecznie dbała kapituła poznańska. W 2 poł. XVII wieku w lasach Puszczy Korabiewskiej powstał natomiast klasztor. Początek nowemu zgromadzeniu zakonnemu dał S. Krajewski, który początkowo osiedlił się w okolicy wsi Długokąty na terenie parafii Jeruzal, gdzie wybudowano kaplicę. Zgromadzenie miało charakter pustelniczy i działało w oparciu o nadany przez króla Michała Korybuta w 1670 r. niewielki obszar puszczy⁴¹.

³⁶ AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, Rejestry pogłównego generalnego woj. podlaskiego i rawskiego 1662-1576 r., sygn. 1/70, k. 1042-1043.

³⁷ Ibidem, Lustracja królewszczyzn w woj. rawskim 1765 r., sygn. XLIV/158, k. 23.

³⁸ *Lustracje województwa rawskiego 1789 r.*, wyd. Z. Kędzierska (dalej: *Lustr. 1789 r.*), Warszawa 1971, s. 105-153.

³⁹ B. Woźniak, *Dzieje Bud Mszczonowskich*, „Wiadomości Mszczonowskie”, 1997, nr 3-4, s. 16.

⁴⁰ *Lustr. 1789 r.*, s. 174-176.

⁴¹ L. Górski, *Krótką wiadomość o założeniu zakonu księży Maryanów w Polsce i o życiu księdza Stanisława Papczyńskiego*, „Pamiętnik Religijno Moralny” 1843, t. 5, z. 4, s. 229-230.

Fragment przywileju z 1466 r. wystawionego dla kościoła w Mszczonowie.

Nadanie z łanów ziemi w mieście Mszczonów. Kopia z 1612 r.

Źródło: Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu

Kaplicę z biegiem czasu przeniesiono na suchsze miejsce na prawy brzeg rzeki Korabiewki, na teren parafii mszczonowskiej. W 1673 r. do zgromadzenia przyłączył się o. Stanisław Papczyński, który opracował regułę marianów i doprowadził do uznania zakonu przez władze kościelne. Z czasem obok klasztoru zaczęła kształtować się osada zwana później Puszcą Mariańską. W 1772 r. zgromadzenie liczyło 17 zakonników i zaczęło oddziaływać na zachodnią część parafii mszczonowskiej, przyciągając wiernych.

Proboszcz mszczonowski w dalszym ciągu był poborcą dziesięcin z parafii, które przekazywał kapitule poznańskiej. W 1773 r. przekazał 866 zł 20 gr z tytułu zebranych dziesięcin za rok ubiegły⁴². Natomiast uposażenie proboszcza nie było najwyższe, skoro w 1789 r. w ramach podatku „subsidium charitativum” zapłacił 36 złotych, podczas gdy np. proboszcz z parafii Chojnata — 80 zł, a zakonnicy z Puszczy Mariańskiej — 45 zł⁴³.

Budynek murowany kościoła parafialnego p.w. św. Jana Chrzciciela pochodzący jeszcze z fundacji książąt mazowieckich z XV wieku, mimo ciągłych na-

⁴² AAPO, Zb. dok. pap., sygn. LXXIV/12.

⁴³ J. Wysocki, Taryfa subsidii charitativii biskupa A. O. Okęckiego na archidiaconat warszawski z 1789 r., „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1972, R. 42, nr 10, s. 290-301.

praw i remontów znajdował się w bardzo złym stanie. W Mszczonowie przy ul. Grójeckiej znajdował się także wspomniany drewniany kościół p.w. św. Wawrzyńca, wzniesiony na przełomie XVI i XVII wieku oraz znajdujący się poza miastem kościółek p.w. św. Rocha wzniesiony w XVIII w.⁴⁴

Dzieje parafii w XIX wieku wymagają odrębnych badań. Zaznaczyć jednak należy, że nastąpił dalszy rozwój sieci osadniczej, a obszary leśne parafii mszczonowskiej uległy szybkiej redukcji. Po 1795 r., gdy na sytuację prawną parafii mszczonowskiej nie miało już wpływu biskupstwo poznańskie, nastąpił podział rozległego terenu na mniejsze parafie. Najpierw powstała parafia w Radziejowicach przy tamtejszym kościele fundowanym przez właścicieli dóbr radziejowickich. Datę założenia tej parafii określa się na 1826 r.⁴⁵

Rozległość tej parafii w 1827 r. można w przybliżeniu określić na podstawie danych urzędowych. Należały do niej: Zbojska, Radziejowice, Krze, Korytów, Kamionka oraz inne położone dalej na wschód a należące dawniej do parafii mszczonowskiej⁴⁶.

Dane zawarte w tabeli pozwalałyby na określenie liczby mieszkańców parafii mszczonowskiej w 1827 r., jednak nie wydają się one w pełni wiarygodne. Wątpliwości budzi przypisanie wsi Piekary do parafii w Osuchowie, a wsi Gnojna do parafii w Lutkówce. Na pewno mylne jest również zaliczenie do parafii mszczonowskiej wsi Zator i Wólka Korabiewicka, leżących na lewym brzegu Korabiewki, które zawsze należały do parafii Jeruzal. Błędne jest również zaliczenie wsi powstałych w drugiej połowie XVIII wieku: Bednar, Mrozów, Walerianów, Pniew, Studzieńca i Bud Zaklasztornych, do parafii w Chojnacie. Wsie te w XIX wieku należały nadal do parafii mszczonowskiej i weszły w skład parafii w Puszczy Mariańskiej utworzonej w 1917 r. (od 1906 r. Puszcza Mariańska była filią parafii mszczonowskiej)⁴⁷.

Podczas wielkiego pożaru Mszczonowa w nocy z 15 na 16 VIII 1800 r. spaliły się obydwie kościoły (parafialny p.w. św. Jana Chrzyciela i drugi p.w. św. Wawrzyńca)⁴⁸. W ankiecie z 1820 r. burmistrz Mszczonowa zaznaczył, że kościół parafialny spalony w 1800 r. nie został jeszcze odbudowany⁴⁹. Dopiero 11 V 1861 r. abp warszawski Zygmunt Feliński położył kamień węgielny pod budowę nowego kościoła, jednak prace przerwał najpierw kolejny wielki pożar miasta w 1862 r., a potem wybuch powstania styczniowego i zesłanie księdza Władysława Polkowskiego na Syberię za udział w powstaniu. Budowę dokończył jego następca Marian Polkowski (proboszcz w latach 1864-1886).

⁴⁴ B. Woźniak, *Miasto i ludność*, op. cit., s. 16.

⁴⁵ *Rocznik archidiecezji*, op. cit., s. 340.

⁴⁶ *Tabela miast, wsi i osad Królestwa Polskiego*, Warszawa 1827, t. 1-2.

⁴⁷ *Rocznik archidiecezji*, op. cit., s. 338.

⁴⁸ B. Woźniak, *Czasy pruskie Mszczonowa*, „Wiadomości Mszczonowskie”, 1995, nr 2-3, s. 15.

⁴⁹ AGAD, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, *Opisy historyczno-topograficzno-statystyczne miast w guberni warszawskiej*, sygn. 458, k. 175-178.